

INTEGRALNI PRISTUP ODRŽIVOG UGOSTITELJSKOG I TURISTIČKOG RAZVOJA U NACIONALNIM PARKOVIMA SRBIJE

Sanja Pavlović¹, Marina Vesić²

Apstrakt: Kao najznačajnija vrsta zaštićenog prirodnog nasleđa nacionalni parkovi imaju veliku ulogu u turističkoj ponudi jedne zemlje. Međutim, uticaj turizma na prirodne vrednosti nacionalnog parka je neosporan, zbog čega njihovom odnosu treba posvetiti više pažnje. Istraživanje je bazirano na primeni indeksa funkcionalnosti turizma i dostupnih statističkih podataka Republičkog zavoda za statistiku (RZS). Primena ovih indikatora ima za cilj sagledavanje aktuelnog stanja razvoja turizma i njegovog uticaja na prirodnu i životnu sredinu u odabranim turističkim mestima u okviru nacionalnih parkova u Srbiji. Istraživanje je pokazalo da Nacionalni park (NP) Kopaonik i Tara imaju najveće vrednosti, te u pogledu razvijenosti turizma ostvaruju i najveći pritisak na prostor. Upotreba i analiza ovih indikatora pruža podatke koji su od značaja za formisanje adekvatne politike planiranja i procese održivog upravljanja razvoja turizma u proučavanim destinacijama.

Ključne reči: indeksi funkcionalnosti turizma, održivi razvoj, nacionalni parkovi, Srbija

INTEGRAL APPROACH TO SUSTAINABLE HOSPITALITY INDUSTRY AND TOURISM DEVELOPMENT IN SERBIAN NATIONAL PARKS

Abstract: As the most important type of protected natural heritage, national parks play a major role in the tourist offer of a country. However, the impact of tourism on the natural values of the national park is indisputable, because more attention should be paid to their relationship. The research is based on the application of the index of tourism functionality and available statistical data of the Republic Statistical Office (RSO). The application of these indicators aims to assess the current state of tourism development and its impact on the natural and environment in selected tourist destinations within national parks in Serbia. The research showed that the National Park (NP) Kopaonik and Tara have the highest values, and in terms of tourism development, they achieve the greatest pressure on the area. The use and analysis of these indicators provides data that are important for the formulation of adequate planning policy and processes of sustainable management of tourism development in the researched destinations.

Key words: indices of tourism functionality, sustainable development, national parks, Serbia

1 Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, Studentski trg 3/3, Beograd, sanja.pavlovic@gef.bg.ac.rs

2 Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, Studentski trg 3/3, Beograd, marina.vesic@gef.bg.ac.rs

UVOD

Atraktivna i očuvana životna sredina, sa svojim prirodnim i kulturnim vrednostima, osnovni je uslov za razvoj turizma (Јовичић, 2020). Prirodno okruženje, uz povoljne uslove za rekreaciju danas su posebno cenjene turističke vrednosti (Samolyk & Maciaszczyk, 2018). Prema definiciji Zavoda za zaštitu prirode Srbije, Nacionalni park je područje sa većim brojem raznovrsnih prirodnih ekosistema od nacionalnog značaja, istaknutih predeonih odlika i kulturnog nasleđa u kome čovek živi usklađeno sa prirodom, namenjeno očuvanju postojećih prirodnih vrednosti i resursa, kao i zadovoljenju naučnih, obrazovnih, duhovnih, estetskih, kulturnih, turističkih, zdravstveno-rekreativnih potreba i ostalih aktivnosti u skladu sa načelima zaštite prirode i održivog razvoja (<https://www.zzps.rs/wp/nacionalni-parkovi/>). Integralan pristup odnosno uravnotežen balans ekonomske, ekološke i socio-kulturne komponente turizma u zaštićenim prirodnim dobrima zauzima sve značajnije mesto u programima i strategijama turističkog razvoja. Indeksi funkcionalnosti turizma široko su zastupljeni u naučnoj teoriji i praksi od druge polovine XX veka, a predstavljaju pokazatelji trenutnog stanja razvoja turizma u vremenu i prostoru, ukazujući na intenzitet razvoja turizma u određenoj destinaciji. Analizom indeksa funkcionalnosti turizma u Srbiji bavili su se: Marković, Perić, Mijatov & Žolna (2017); Marković & Perić (2017); Lukić, Berjan & El Bilali (2018); Malinić (2019); Марковић (2020), a analize su vršene na primeru sela Zlakusa, banjskih centara u Donjem Podrinju, regionu Podunavlja i Gradu Valjevu. Primenom indeksa funkcionalnosti može se utvrditi stepen razvijenosti turizma i ugostiteljstva, ali i analizirati uticaj koji turizam vrši u prostorima kao što su zaštićena prirodna dobra, zbog čega je osnovni zadatak u ovom radu da se na osnovu određenih indeksa sagleda njihov međusobni odnos. Cilj u radu je ustanoviti da li su turistički i ugostiteljski sadržaji i kapaciteti usaglašeni sa kapacitetima životne sredine u Nacionalnim parkovima Srbije, na primeru turističkih mesta u okviru njih.

OSNOVNE KARAKTERISTIKE I POKAZATELJI TURISTIČKOG I UGOSTITELJSKOG RAZVOJA NACIONALNIH PARKOVA

NP „Fruška gora“ nalazi se u južnom delu Panonske nizije, uz obalu Dunava. Kao prvi nacionalni park u Srbiji, proglašen je 1960. godine, a zauzima površinu od 266,72 km² (<https://www.zzps.rs/wp/np-fruska-gora/>). NP „Đerdap“ obuhvata deo Đerdapske klisure (Gvozdena vrata) u srednjem toku Dunava. Proglašen je 1974. godine i obuhvata površinu od 637,8648 km² (<https://www.zzps.rs/wp/np-derdap/>). Nacionalni park „Kopaonik“ proglašen je 1981. godine i zahvata najviše delove planine Kopaonik na površini od 119,6904 km² (<https://www.zzps.rs/wp/np-kopaonik/>). Iste godine, 1981., proglašen je i NP „Tara“ koji zahvata područje ograničeno laktastim tokom reke Drine, između Višegrada i Bajine Bašte, a čine ga planinski masivi Zvezda, Crni vrh i Ravna Tara, i prostire se na površini od 249,9182 km² (<https://www.zzps.rs/wp/np-tara/>). Peti nacionalni park u Srbiji, Šar-planina, na krajnjem jugu Srbije, izostavljen je iz analize zbog nedostupnih podataka o turističkom prometu. Turističke aktivnosti u nacionalnim parkovima razlikuju se u zavisnosti od njihovih tipskih vrednosti, tj. preovlađujućih ekosistema u tim predelima, od čega zavisi i obim turističkog prometa, a time i prtisci na njihovu prirodnu i životnu sredinu (Đorđević, Lakićević & Milićević, 2018).

Tabela 1. Broj turista i noćenja u nacionalnim parkovima Srbije (2015–2019)

Godina	Iriški Venac (NP Fruška gora)		Tara (NP Tara)		Kopaonik (NP Kopaonik)		Donji Milanovac (NP Đerdap)	
	turisti	noćenja	turisti	noćenja	turisti	noćenja	turisti	noćenja
2015.	2.578	6.346	59.236	221.467	102.198	427.383	18.869	36.672
2016.	-	-	63.741	243.613	117.942	495.753	22.554	40.516
2017.	2.898	9.746	64.715	250.790	131.178	550.962	25.295	46.552
2018.	3.341	9.993	63.356	241.707	132.080	535.594	22.946	50.481
2019.	2.317	8.853	69.847	281.002	135.613	565.980	24.238	60.443

Izvor: Statistički godišnjak Republike Srbije 2016–2020, Republički zavod za statistiku

Evidentna je razlika u posećenost nacionalnih parkova Srbije, s tim da Tara i Kopaonik u analiziranom petogodišnjem periodu, beleže gotovo kontinuirani porast broja turista i noćenja. Kada su u pitanju Fruška gora i Đerdap evidentne su oscilacije turističkog prometa, u smislu naizmeničnog povećanja i smanjenja ovog pokazatelja razvijenosti turizma.

Tabela 2. Broj ležaja u nacionalnim parkovima Srbije (2015–2019)

Godina	Iriški Venac (NP Fruška gora)	Tara (NP Tara)	Kopaonik (NP Kopaonik)	Donji Milanovac (NP Đerdap)
2015.	460	702	5.404	658
2016.	-	1.968	4.563	647
2017.	474	776	6.686	654
2018.	513	805	6.070	574
2019.	501	2.066	8.242	583

Izvor: Statistički godišnjak Republike Srbije 2016–2020, Republički zavod za statistiku

Razmatrajući broj ležaja u analiziranim nacionalnim parkovima, u periodu 2015–2019. godina, uočava se da najmanjim brojem registrovanih smeštajnih kapaciteta raspolaže NP Fruška gora, da je očigledna oscilacija broja na Tari i Kopaoniku, i smanjenje broja ležaja u NP Đerdap (Tabela 2).

METODOLOGIJA

Indeksi funkcionalnosti turizma se računaju na osnovu sekundarnih izvora podataka, iz baza Republičkog zavoda za statistiku. Od osam najčešće korišćenih indeksa funkcionalnosti, za potrebe ovog rada korišćena su četiri indeksa: *gustina razmeštaja smeštajnih kapaciteta*, *iskorišćenost smeštajnih kapaciteta*, *razvijenost smeštajnih kapaciteta* i *gustina turističkog prometa*. Da bi se odredile njihove vrednosti korišćeni su podaci o broju turista, broju noćenja i broju ležaja u turističkim mestima koja se nalaze u nacionalnim parkovima Fruška gora, Tara, Kopaonik i Đerdap, kao i površine nacionalnih parkova, pri čemu su imperativ bili statistički dostupni podaci. Kao jedan od najznačajnijih pokazatelja procene uticaja turizma na životnu sredinu destinacije (tj. elemenata procene nosećih kapaciteta u turističkim destinacijama) koristi se indeks **gustina razmeštaja smeštajnih kapaciteta** (*index of territorial density of tourism*). Predstavlja odnos ukupnog broja ležaja u destinaciji na 100 km² i izračunava se pomoću sledeće formule:

$$ITD = \frac{L \times 100}{C}$$

gde je ITD gustina razmeštaja smeštajnih kapaciteta, L je broj ležaja, a S je površina izučavanog prostora km². Predstavlja i indikator koji služi za procenu zauzimanja zemljišta za potrebe razvoja turizma, arhitektonskog izgleda i kulturne saturacije turističke destinacije (Lisiak, Borowiak & Wierzbicka, 2016; Марковић, 2020). Sledeći bitan pokazatelj je **iskorišćenost smeštajnih kapaciteta** (*index of accommodation capacity utilization*), a pruža podatke o rentabilnosti poslovanja turističko-ugostiteljskih objekata, ukazujući i na njihovu konkurentnost na turističkom tržištu (Марковић, 2020). To je odnos ukupnog broja ostvarenih noćenja na 100 ležaja u okviru izučavanog prostora, po formuli:

$$ИАЦУ = \frac{N \div 365}{L} \times 100$$

gde je IACU indeks iskorišćenosti smeštajnih kapaciteta, N – ostvareni broj noćenja po danu i L – ukupan broj ležaja. Prema autorima Belij, M., Milosavljević, Belij, J. & Perak (2014), ukoliko je dobijena vrednost IACU indeksa >60% možemo govoriti o rentabilnom poslovanju turističko-ugostiteljskih objekata, ukoliko je vrednost 40–60% poslovanje je na granici rentabilnosti, a ako je vrednost <40% reč je o nerentabilnom poslovanju. **Indeks razvijenosti smeštajnih kapaciteta** (*Index of accommodation facilities development*) uglavnom se koristi kao dopuna u analizi iskorišćenosti

Integralni pristup održivog ugostiteljskog i turističkog razvoja u nacionalnim parkovima Srbije

smeštajnih kapaciteta, jer pokazuje koliko turista dolazi/koristi jedan ležaj (Марковић, 2020). Indeksom se izražava odnos ukupnog broja turista i broja ležaja u destinaciji, prema sledećoj formuli:

$$ИАФД = \frac{H}{L}$$

gde je IAFD indeks razvijenosti smeštajnih kapaciteta, N je ukupan broj dolazaka turista i L je ukupan broj ležaja. Vrednost ovog indeksa obrnuto je srazmerna odnosu broja dolazaka turista i ukupnog broja ležaja (Starczewski, Affek-Starczewska, Rymuza & Bombik, 2018). **Indeks gustine turističkog prometa** (*Index of tourist traffic density*) ukazuje na kontinuirani dolazak turista i njihov pritisak na određenu destinaciju. On se takođe smatra jednim od najbitnijih za ovo istraživanje, jer direktno ukazuje na konfliktnost turizma u zaštićenom prostoru. Pomoću ovog indeksa meri se koliko je dnevno turista u destinaciji na površini od 100 km², zbog čega je se često koristi kao dopuna pri analizi turističke saturacije u destinaciji (Марковић, 2020). Izračunava se pomoću sledeće formule:

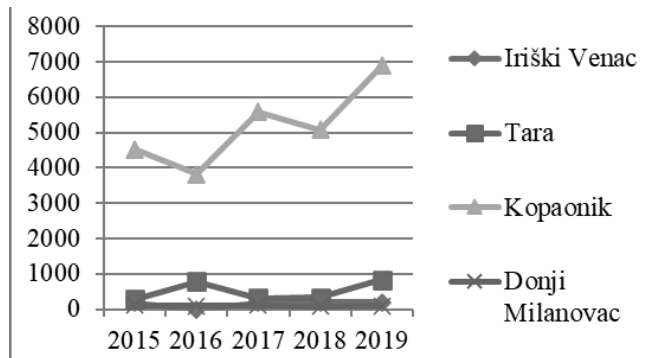
$$ТТД = \frac{H \times 100}{C \times 365}$$

gde je TTD indeks gustine turističkog prometa, N - broj dolazaka turista i S - površina izučavanog prostora u km². Visoke vrednosti indeksa ukazuju na visok stepen koncentracije turista u destinaciji ili pojedinih njenim delovima što se odražava na povećan rizik od saturacije.

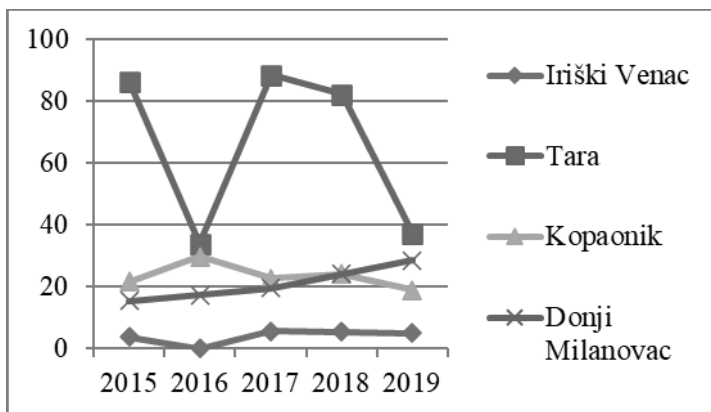
REZULTATI I DISKUSIJA

Rezultati proračuna indeksa gustine razmeštaja smeštajnih kapaciteta u nacionalnim parkovima Srbije u periodu 2015–2019. godina pokazuju male vrednosti na primerima Đerdapa (od 89,99 do 103,16) i Fruške gore (od 172,47 do 192,34). Oscilacije su evidentne u nacionalnim parkovima Tara (od 280,89 do 826,67) i Kopaonik (od 3.812,34 do 6.886,10), što je uglavnom uslovljeno variranjem broja ležaja (Grafikon 1). Hotelski kompleksi na Kaluđerskim Barama (hoteli Omorika i Beli bor, dependans Javor, vila Tara luks) nalaze se izvan Nacionalnog parka Tara, ali su sa njim organizaciono, teritorijalno i saobraćajno povezani. Na planini Tari se nalazi preko 250 objekata privatnog smeštaja. Na Kopaoniku samo Grand Hotel & Spa ima 1.000 ležaja. Noviji hotel sa četiri zvezdice je hotel Grey (Đorđević, Lakićević & Milićević, 2018), izgrađen 2016. godine. Luksuzni *Gorski Hotel & Spa* Kopaonik (sa četiri zvezdice) je početkom 2019. godine počeo sa radom. Smeštajni kapaciteti i materijalna baza Fruške gore ne odgovaraju sadržaju i planovima budućeg razvoja turizma i predstavljaju jedan od ključnih problema budućeg razvoja (Stojanović, 2011). Većina ih je trenutno u lošem stanju, a pojedini objekti su i zatvoreni (Trišić, 2018).

Grafikon 1. Gustina razmeštaja smeštajnih kapaciteta u nacionalnim parkovima Srbije (broj ležaja po km²)

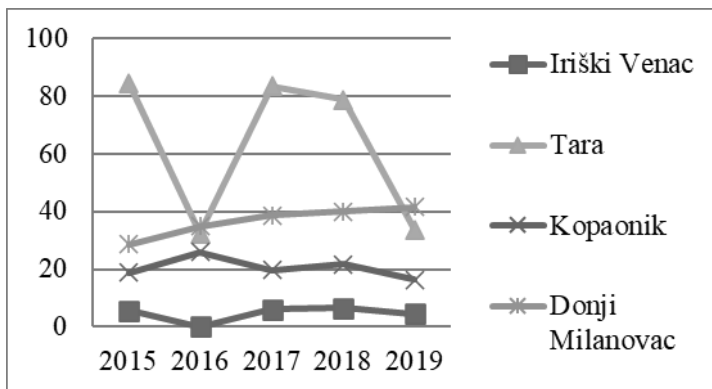

Grafikon 2. Indeks iskorišćenosti smeštajnih kapaciteta u nacionalnim parkovima Srbije (u %)

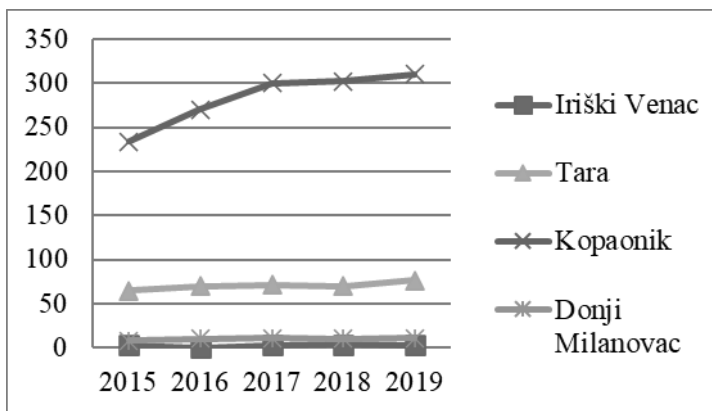

Indeksi iskorišćenosti smeštajnih kapaciteta u nacionalnim parkovima Srbije pokazuju relativno ujednačene vrednosti u analiziranom periodu, osim kada je u pitanju NP Tara (od 33,91 do 88,54%). Kako je broj ležaja u 2016. i 2019. godini bio veći nego u ostale tri godine obuhvaćene analizom, tako je i indeks iskorišćenosti smeštajnih kapaciteta bio manji, s obzirom da se broj turista i njihovih noćenja nije značajno promenio. Međutim, Tara je jedini nacionalni park koji ima rentabilno poslovanje, jer iskorišćenost smeštajnih kapaciteta u pojedinim godinama prevazilazi 60%. Kod ostalih nacionalnih parkova ovaj pokazatelj ima vrednosti manje od 40%, što ukazuje na nerentabilno poslovanje turističko-ugostiteljskih objekata (Grafikon 2). NP Tara je posećen tokom cele godine, za razliku od NP Kopaonik koji je uglavnom vezan za zimsku sezonu. Analizirajući vrednosti na Grafikonu 3., možemo videti da indeks razvijenosti smeštajnih kapaciteta, kao i prethodno razmatrani indeks iskorišćenosti smeštajnih kapaciteta, pokazuje najveće varijacije kod NP Tara. Visoka vrednost indeksa razvijenosti smeštajnih kapaciteta posledica je rasta turističkog prometa i smanjenja broja ležaja i obrnuto. U NP Đerdap uočava se porast vrednosti ovog indeksa u analiziranom periodu, što se može objasniti porastom broja dolazaka turista, a smanjenjem broja ležaja (vrednost 28,68 u 2015. godini i 41,57 u 2019. godini).

Grafikon 3. Indeks razvijenosti smeštajnih kapaciteta

Grafikon 4. Indeks gustine turističkog prometa

Indeks gustine turističkog prometa pokazuje izuzetno niske vrednosti u nacionalnim parkovima Fruška gora (svega 2,38 u 2019.godini) i Đerdap (najnižu vrednost od 8,10 beleži u 2015.godini), što je posledica relativno male koncentracije turista u destinacijama. Veću koncentraciju turista ima NP Tara (76,57 u 2019.godini), dok NP Kopaonik beleži najveće vrednosti ovog indeksa, i beleži oko četiri puta veću koncentraciju turista u odnosu na NP Taru (310,42 u 2019.godini) (Grafikon 4). Kao najprihvatljiviji vidovi turizma u zaštićenim prirodnim dobrima izdvajaju se održivi i ekoturizam, jer se njima najviše kontrolišu uticaji turizma na prirodnu i životnu sredinu kao i prostor divljine (Stojanović, 2011; Јовичић, 2020). Ova preporuka je posebno važna za NP Kopaonik, pa i NP Tara, s obzirom na više vrednosti indeksa gustine turističkog prometa koje ukazuju na veći stepen saturacije ovog prostora pod uticajem turizma.

ZAKLJUČAK

Proučavani nacionalni parkovi imaju, iako isti cilj u zaštiti, relativno različit karakter u pogledu elemenata zaštite i upravljanja, kao i različite nivoe postojećih sistema, modela i rezultata zaštite. Izrazita koncentracija turističkih objekata u nacionalnim parkovima, može dovesti do smanjenja temeljnih prirodnih vrednosti prostora, zagađivanja pojedinih elemenata životne sredine (zemljišta, vode i vazduha), biljnih i životinjskih vrsta, kao i ograničenosti same turističke atraktivnosti resursa destinacije. Na osnovu izvršenih analiza pomoću određenih indeksa funkcionalnosti turizma, može se zaključiti da najveće vrednosti u pogledu razvoja turizma, a samim tim i najveće rizike po životnu sredinu, imaju NP Kopaonik i NP Tara. Smernice za odgovorno prostorno planiranje turizma i ugostiteljstva u nacionalnim parkovima odnose se, pre svega, na sagledavanje i praćenje trenutnog stanja, uvažavanja nosećeg kapaciteta prostora i etičko-ekološkog principa ponašanja od strane nosilaca turističke ponude, ali i turista. Razvoj turističkih mesta u okviru nacionalnih parkova treba da se odnosi na formiranje destinacija održivog turizma u kojoj su turističko-ugostiteljski sadržaji i kapaciteti usaglašeni sa kapacitetima životne sredine i očuvane prirode. Ograničenje u istraživanju odnosi se na to što su u obzir uzete zvanične vrednosti korišćenih pokazatelja, bez nekategorisanih smeštajnih kapaciteta. Preporuka za dalja istraživanja je analiza indeksa ne samo na godišnjem, već i na mesečnom nivou, što bi pomoglo u utvrđivanju sezonalnosti turističkog prometa. Takođe, budući da su statistički podaci još uvek nedostupni za 2020. godinu, pažnja treba da bude usmerena na tu godinu, jer je jasno da je usled aktuelne globalne pandemije virusa Covid19, došlo do jačanja uloge domaćeg turizma, tj. povećanog obima turističkih kretanja usmerenih posebno ka destinacijama u prirodnom okruženju.

LITERATURA

Belij, M., Milosavljević, J., Belij, J. & Perak, K. (2014). Pokazatelji turističke razvijenosti banjskih mesta u Srbiji. *Zbornik radova - Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu*, 62, 175–196.

Đorđević, N., Lakićević, M. i Milićević, S. (2018). Benčmarking analiza turizma u nacionalnim parkovima Tara i Kopaonik. *Ekonomija, teorija i praksa*, 11(3), 52–70.

Јовичић, Д. (2020). *Туризам и заштита животне средине*. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.

Lisiak, M., Borowiak, K. & Wierzbicka, J. (2016). The concept of tourist-recreation management of eastern part of „Krzywińsko-Osiecki” landscape protected area. *Infrastktura i Ekologia Terenów Wiejskich*, 1(3), 749–760.

Lukić, D., Berjan, S. & El Bilali, H. (2018). Indicators of tourism development of the Serbian Danube region. *R-Economy*, 4(1), 30–38.

Malinić, V. (2019). The impact of tourism on economic growth and development: The case of the city of Valjevo. In Drago Cvijanović et al. (Eds.), *The 4th International Scientific Conference TISC - Tourism International Scientific Conference Vrnjačka Banja*, 4(2), 486–501. Vrnjačka Banja: University of Kragujevac, Faculty of hotel management and tourism in Vrnjačka Banja.

Marković, S., Perić, M., Mijatov, M. & Žolna, M. (2017). Application of tourist function indicators in tourism development. *Journal of the Geographical Institute „Jovan Cvijic” SASA*, 67(2), 163–178.

Marković, S. & Perić, M. (2017). Tourism intensity as a development factor of spa centres of donje Podrinje (Serbia). In Ivana Ćirović (Ed.), *10th International Scientific Conference „Science and Higher Education in Function of Sustainable Development”*, 9 (7–13). Užice: College of Applied Sciences Užice.

Марковић, С. (2020). Туризам као фактор просторне интеграције и социоекономског развоја Доњег Подриња (докторска дисертација). Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд.

Samolýk, M. & Maciaszczyk, H. (2018). Impact of Uzdrowisko Uniejów Park (Health Resort Uniejów Park) on tourism in the neighbouring municipalities. *Geography and Tourism*, 6(2), 87–95.

Starczewski, K., Affek-Starczewska, A., Rymuza, K. & Bombik, A. (2018). Analysis of tourist attractiveness of communes situated on the Krzna river. *Polish Journal of natural sciences*, 33(1), 171–182.

Stojanović, V. (2011). *Turizam i održivi razvoj*. Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.

Trišić, I. (2018). Ciljevi održivog turističkog razvoja i upravljanja u nacionalnom parku „Fruška gora”. *Turističko poslovanje*, 22, 5–17.

***Statistički godišnjak Republike Srbije 2016–2020, Republički zavod za statistiku.

<https://www.zzps.rs/wp/nacionalni-parkovi/>, pristupano 05.09.2021.

<https://www.zzps.rs/wp/np-fruska-gora/>, pristupano 19.09.2021.

<https://www.zzps.rs/wp/np-tara/>, pristupano 19.09.2021.

<https://www.zzps.rs/wp/np-kopaonik/>, pristupano 19.09.2021.

<https://www.zzps.rs/wp/np-derdap/>, pristupano 19.09.2021.